

DE HOLODOMOR

Genocide of Politiek Instrument?

Een Bachelor scriptie Geschiedenis

Judith van Veldhuizen

Studentnummer: 4074882

j.i.vanveldhuizen@students.uu.nl

Begeleider: Yvonne Kleistra

Universiteit Utrecht

15 januari 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1: De Holodomor	5
1.1 De Grote Hongersnood.....	5
1.2 De Holodomor, Genocide of Tragedie?	7
1.3 Van Massaal naar Collectief Trauma	8
Hoofdstuk 2: Natievorming in een Nieuwe Staat	10
2.1 Oosters Nationalisme.....	10
2.2 Een Collectief Historisch Narratief.....	12
2.3 Culturele Verdeeldheid	13
Hoofdstuk 3: De Holodomor als Politiek Instrument	14
3.1 Joesjtsjenko wordt President	14
3.2 Multicultureel Oekraïne.....	15
3.3 Holodomor politiek	16
3.3.1 Binnenlands beleid	16
3.3.2 Buitenlands beleid	19
Conclusie	23
Bibliografie	25

Inleiding

Sinds de Maidanrevolutie in 2013, de rellen die ontstonden tegen Viktor Janoekovitsj en zijn regering na het niet ondertekenen van het associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne, heerst er onrust in Oekraïne. Waar een deel van de bevolking een Europese integratie wil en lid wil worden van de EU, is er een Russischsprekend deel, vooral in het Zuidoosten van Oekraïne dat zich wil afscheiden van Oekraïne en zich wil aansluiten bij Rusland. Oekraïne, wat letterlijk 'grensland' betekent, wordt verscheurd tussen twee machtsblokken.

Zo stonden Janoekovitsj en Viktor Joesjtsjenko al eerder tegenover elkaar: de eerste pro-Russisch; de tweede pro-EU en nationalistisch. In de strijd om het presidentschap in 2010 stond de Holodomor symbool voor deze tegenstelling. De Holodomor, de immense hongersnood die in 1931-32 in Sovjet-Oekraïne heeft plaatsgevonden waarbij naar schatting 4 tot 7 miljoen mensen zijn omgekomen, was een kritiek punt in de verkiezingsstrijd. Waar Joesjtsjenko de Holodomor tijdens zijn jaren als president officieel erkenning had geven als een genocide bewust veroorzaakt door het beleid van Stalin, vond Janoekovitsj dat Joesjtsjenko de genocide discours op deze manier inzette als een politiek middel om een nationalistisch Oekraïne te creëren. Volgens hem was de hongersnood een tragedie; maar niet een anti-Oekraïense misdaad als genocide. Het eerste wat Janoekovitsj dan ook deed toen hij president werd van Oekraïne op 25 februari 2010, was de link naar de Holodomor van de officiële presidentswebsite afhalen.¹ Ook de minister van wetenschap en onderwijs kondigde al snel aan dat geschiedenisboeken gecorrigeerd moesten worden omdat er overdreven beschrijvingen van de Holodomor in zouden staan.²

Onderzoeksvraag

De onderzoeksvraag die deze bachelor thesis onderzoekt luidt: In hoeverre is de Holodomor, de grote hongersnood in de Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek in de jaren 1932-1933, die door sommigen als genocide wordt beschouwd, door President Viktor Joesjtsjenko gebruikt als nationalistische identiteitspolitiek om afstand met Rusland te creëren? De deelvragen die hierbij horen zijn:

- Wat gebeurde er tijdens de Holodomor?
- Hoe luidt het genocide debat over de Holodomor?
- Wat zijn de bestaande theorieën over natievorming in een nieuwe staat?
- Welke culturele en etnische groepen wonen er in Oekraïne?

---

¹ Alexander J. Motyl. 'Deleting the Holodomor: Ukraine Unmakes itself.' *World Affairs* September/Okttober (2010), par. 1.

² Ibidem, par. 18.

- Op welke manieren gebruikte Joesjtsjenko de Holodomor in zijn binnenlandse politiek?
- Op welke manieren gebruikte Joesjtsjenko de Holodomor in zijn buitenlandse politiek?

Onderzoeksmethode en Bronnen

Dit onderzoek naar het politieke gebruik van de Holodomor bestaat uit een theoretisch en een empirisch deel. Ik zal met behulp van secundaire literatuur en een documentaire een beeld schetsen van de Holodomor en van het genocide debat dat erop volgde. Aan de hand van verscheidene theorieën over nationalisme in een nieuwe staat, het gebruik van een historisch narratief en de invloed van culturele verdeeldheid op dit proces, zal ik mijn theoretisch kader opbouwen. Vervolgens zal ik met behulp van Joesjtsjenko's speeches, wetsvoorstellen en krantenartikelen, een analyse maken van Joesjtsjenko's Holodomor politiek en de invloed hiervan op binnen- en buitenlandse politiek. In de conclusie zal ik de gevonden resultaten van mijn casusstudie over het gebruik van de Holodomor als politiek instrument terugkoppelen aan de eerder beschreven theorie.

Verantwoording

Dit onderzoek naar de Holodomor ingezet als een politiek middel is maatschappelijk relevant omdat het de lezer bewust maakt van de moeilijke verhoudingen in Oekraïne als een post-Sovjet grensland en de invloed daarvan op haar binnenlandse en buitenlandse politiek. Westerse media zijn geneigd nieuws over Oekraïne vaak zwart-wit af te beelden, met de pro-Europese democratische kant aan de witte zijde en de pro-Russische communistische kant aan de zwarte, iets wat Karel van Wolferen atlantisme noemt: het klakkeloos overnemen van Amerikaanse opvattingen over Rusland.³ In deze paper wil ik deze harde tegenstelling nuanceren. De maatschappij bewustmaken van een lange tijd verzwegen genocide zal veel West-Europeanen in de oren klinken als een nobel en belangrijk streven. Echter, wanneer aan het licht komt dat andere motieven ten grondslag liggen aan de politieke focus op de genocide, zal het beeld van dit streven moeten worden bijgesteld.

Ook op wetenschappelijk gebied is dit onderzoek relevant. De meeste literatuur over de Holodomor is gefocust op de vraag of de Holodomor nu werkelijk een genocide is geweest of niet. Deze vraag, zo zal ik later beargumenteren, is voor mijn onderzoeksvraag niet perse relevant. Het onderzoek dat wel verricht is naar de Holodomor als politiek instrument is beperkt. Opvallend is dat vooral Oost-Europese academici zich tot nu toe op dit onderwerp hebben toegespitst en voor zover ik kan overzien zijn er tot nu toe weinig Westerse, laat staan Nederlandse onderzoeken naar de Holodomor als politiek instrument uitgebracht. De bestaande

---

³ Karel van Wolferen. 'Oekraïne, corrupte journalistiek en Atlantisch geloof' *De Waarheid* (versie 9 augustus 2014) <http://www.dewaarheid.nu/aug01/Oekraïne_corrupte_journalistiek_en_Atlantisch_geloof.html> (11 januari 2016)

onderzoeken zijn gericht op het weergeven van de houding van de Oekraïense machtshebbers ten opzichte van de Holodomor door de jaren heen,⁴ of focussen zich op de invloed van Joesjtsjenko's politiek in een bepaalde regio.⁵ Naar mijn inziens is de enige studie die specifiek op Joesjtsjenko's Holodomor politiek en de gevolgen daarvan voor Oekraïne ingaat, Jennifer Boryks master thesis 'Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine'.⁶ Waar haar thesis echter vooral ingaat op de binnenlandse maatregelen en respons, zal mijn onderzoek uitgebreider ingaan op de invloed van Joesjtsjenko's politiek op de internationale gemeenschap en op de onderlinge band met Rusland.

Allereerst volgt nu een verdere inleiding op de Holodomor. Hoofdstuk 1 zal kort beschrijven wat de Holodomor inhield en een overzicht geven van het genocide debat waar Joesjtsjenko zich in mengt. In hoofdstuk 2 is het theoretische kader opgebouwd en hoofdstuk 3 analyseert de Holodomor ingezet door Joesjtsjenko als politiek instrument. In de conclusie zullen mijn bevindingen uit deze case studie teruggekoppeld worden aan het theoretisch kader.

---

⁴ Georgii Kas'ianov. 'The Holodomor and the Building of a Nation.' *Russian Politics and Law* 48.5 (2010): 25-47.

⁵ Tatiana Zhurzhenko. "Capital of Despair' Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution' *East European Politics and Societies* 25.3 (2011): 597-639.

⁶ Jennifer Boryk. 'Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine.' (Scriptie Nationalisme, Boedapest 2011).

Hoofdstuk 1: De Holodomor

De hongersnood die begin jaren '30 in de Sovjet Unie heerste, maakte veel slachtoffers in zowel Oekraïne als in andere delen van de Sovjet Unie. In dit eerste hoofdstuk zal de Holodomor en het genocide debat aan bod komen. Paragraaf 1 zal antwoord geven op de deelvraag: wat gebeurde er tijdens de Holodomor? Er zal kort beschreven worden hoe de hongersnood veroorzaakt werd en welke moeite er gedaan werd om deze stil te houden. Vervolgens zal in de tweede paragraaf de deelvraag, 'hoe luidt het genocide debat?', aan bod komen. Onder invloed van de Koude Oorlog is men pas vanaf de jaren '80 serieus onderzoek gaan doen naar Oekraïnes Holodomor en de rol van de Sovjet Unie in deze gebeurtenis. Ondanks de vele argumenten die getuigen van Stalins rol als genocidair, erkent Rusland de Holodomor niet als genocide. Dit is problematisch voor de getraumatiseerde slachtoffers. In de derde paragraaf zal in het kort de verwerking van een dergelijk trauma als de Holodomor beschreven worden. Slachtoffers hebben erkenning nodig en dat is waar Joesjtsjenko naar eigen zeggen zijn Holodomor politiek op richtte: op het genezen van Oekraïne.

1.1 De Grote Hongersnood

De term Holodomor vindt zijn oorsprong in het Oekraïense woord voor honger, *holod* en het woord *mor*, wat uitroeien of elimineren betekent.⁷ Het verwijst naar de Oekraïense hongersnood van 1932-1933 waarbij naar schatting 4 tot 7 miljoen Oekraïners omkwamen, de precieze aantallen zijn nog steeds niet bekend. De hongersnood heerste ook in andere delen van de Sovjet Republiek, zoals de Wolga en Kazachstan, maar het aantal slachtoffers was veruit het hoogst in Oekraïne. De honger ontstond door maatregelen van de Bolsjewieken onder leiding van Stalin die met een 5-jaren plan poogde Oekraïne in een rap tempo te moderniseren en van Sovjet-Oekraïne een industriële samenleving te maken. Dit uitte zich in het oprichten van gecollectiviseerde boerderijen, waar boeren gezamenlijk een zo hoog mogelijke opbrengst van graan zouden kunnen bereiken. Echter, Oekraïne kent een lange geschiedenis van rijke zelfstandige boeren, *Kulaks*, die dan ook tegen deze maatregel in opstand kwamen. Al snel werden deze *Kulaks* tot 'vijanden van de staat' bestempeld. Eind jaren '20 werd besloten dat alleen met nog hardere maatregelen deze opstand ingedamd worden. Hierdoor werd de voedselopbrengst ontregeld, waardoor de Bolsjewieken alleen maar meer vastberaden werden om meer graan op te eisen. Hierdoor ontstond er een groot graan tekort voor de Oekraïense bevolking zelf.

---

⁷ Norman M. Naimark. *Stalin's Genocides* (Princeton University Press, 2010), 70.

Specifiek de Oekraïense boeren zaten de Bolsjewieken dwars. Allereerst omdat ze boeren waren en dus antirevolutionair volgens de ideologie van het communisme. Ten tweede, omdat het Oekraïners waren, een volk dat nationalistisch was en niet zo snel haar eigen identiteit zou loslaten.⁸ Stalin was bang dat het nationalistische en rebelse Oekraïne zich los zou weten te wringen uit de greep van de Sovjet Unie.⁹ In de winter van 1933 was er een zo grote hongersnood ontstaan dat mensen massaal de grenzen over vluchtten naar Europa. In februari 1933 liet Stalin de grenzen van Oekraïne dan ook sluiten. Ook was het verboden voor de boeren om naar andere delen van het land te reizen met het openbaar vervoer. De mensen die alsnog probeerden te vluchten, werden terug naar huis gestuurd of naar de *Goelag*, een van de werkkampen. Ook blokkeerden de Bolsjewieken de routes naar de steden, waar af en toe wel eten te verkrijgen was. De Oekraïense boeren zaten opgesloten.

De mensen hadden zo'n honger dat ze de blaadjes van de takken aten, ook straathonden werden opgegeten en er was zelfs sprake van kannibalisme. Elke dag werden er huis-aan-huis lijken opgehaald die in massagraven werden begraven. Mensen stortten ineen op straat en ook als ze soms nog niet gestorven waren, werden ze op een kar gelegd en naar de massagraven afgevoerd. Op het hoogtepunt van de Holodomor, in de lente van 1933, stierven er 17 mensen per minuut, 25.000 elke dag.¹⁰ Vanuit het buitenland werden er voedselpakketten aangeboden, maar de Bolsjewieken weigerden. Er werd ontkend dat er überhaupt sprake was van een hongersnood. Ze hadden immers Oekraïne, de graanschuur van Europa. De problemen werden veroorzaakt door de boeren zelf en pas wanneer zij zouden gaan luisteren en werken, zou er verandering plaats kunnen vinden. Buitenlandse waarnemers merken niets van de hongersnood wanneer ze op bezoek kwamen. De oud-premier van Frankrijk Edouard Herriot ging op een vijfdaagse tour door Oekraïne op het hoogtepunt van de Holodomor. Maar ook zijn beleving was positief. Hij bezocht Kiev, waar brood werd uitgedeeld aan de mensen op straat en ook ging hij langs een collectieve boerderij, waar hij met een aantal boeren mocht spreken. Eenmaal thuisgekomen, vertelde hij dat er geen sprake van hongersnood was in Oekraïne en dat de boeren gelukkig oogden.¹¹ Achteraf is het onduidelijk of Herriot daadwerkelijk met echte boeren heeft gepraat en ook het brood dat aan de mensen in Kiev werd uitgedeeld zou in kerosine gedoopt zijn, zodat ze het niet op konden eten.¹² Ook in buitenlandse kranten verscheen er vrijwel niets over de hongersnood. Een van de meest gewaardeerde journalisten in Moskou,

---

⁸ Norman M. Naimark. *Stalin's Genocides*, 72.

⁹ Hiroaki Kuromiya. *Stalin: Profiles in Power* (Harlow, 2005), 111-112.

¹⁰ *Harvest of Despair: The Unknown Holocaust*. Regie Slavko Nowytski en Yurij Luhovy. Houston International Film Festival, 1984. <<https://www.youtube.com/watch?v=n4T31Wq5ng>> (versie 22 december 2015) (38'20- 38'40).

¹¹ *Ibidem* (43'00-43'50).

¹² *Ibidem*.

Walter Duranty van de *New York Times* heeft zelfs een *Pullitzer Price* gewonnen voor zijn reportages over de Sovjet Unie die niets vermeldden over een hongersnood.¹³ Later is gebleken dat Duranty corrupt was.

In de zomer van 1933 eindigde Stalin de hongersnood met het besluit dat er graan uitgedeeld mocht worden aan de boeren op de collectieve boerderijen. Het verzet was gebroken. Een half jaar later waren alle Oekraïense communisten gearresteerd en vervangen door Russische. Dit betekende het einde van de Oekraïense participatie in de besturing van de Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek.

1.2 De Holodomor: Genocide of Tragedie?

Om Joesjtsjenko's plaats in het debat over de erkenning van de Holodomor als een genocide te kunnen begrijpen, is het interessant om te kijken naar de historiografie over de Holodomor.

Toen de definitie van genocide opgesteld werd voor het VN verdrag inzake de Voorkoming en Bestrafing van Genocide in het jaar 1948, was het door de invloed van Stalins diplomaten dat sociale en politieke groepen uit de definitie werden weggelaten.¹⁴ Andere lidstaten stemden hiermee in zodat zoveel mogelijk landen het akkoord zouden ondertekenen. Door de transformatie naar een communistische staat, werden in de Sovjet-Unie jarenlang grote groepen mensen onderdrukt en vernietigd, wanneer ze beschikten over particulier eigendom.¹⁵ Zo ook de zelfstandige boeren in Oekraïne in de jaren '30. Echter, voor Russische onderzoekers was het niet moeilijk om de internationale gemeenschap te wijzen op de huidige definitie waarbij er geen sprake is van genocide wanneer het gaat om een sociale groep in plaats van een nationale. Ten slotte was Oekraïne net als alle andere lidstaten onderdeel van de USSR en geen natie op zich. Daarnaast wordt nog steeds in het debat over de Holodomor als genocide het argument naar voren gebracht dat de genocide alleen gericht zou zijn geweest tegen de Oekraïense boeren en niet tegen de Oekraïners op zich.¹⁶ De agrariërs zijn een sociale laag en vallen daarom niet onder de huidige definitie van genocide.

In 1980, vijftig jaar na de Oekraïense honger, ontkenden Sovjet autoriteiten nog steeds dat er überhaupt een hongersnood plaats had gevonden in de jaren '30, laat staan een genocide. Tegelijkertijd begon de groep Oekraïense vluchtelingen die getuigen waren geweest van de ramp ouder te worden. Het werd hoog tijd voor grootschalig onderzoek, alhoewel de Sovjet Unie dit probeerde tegen te houden. Zo boden ze The Harvard Ukrainian Famine Project toegang aan

---

¹³ Peter Borisow. 'Holodomor: Metagenocide in Ukraine- its origins and why it's not over' *Canadian American Slavic Studies* 42.3 (2008), 257.

¹⁴ Stanislav Kul'chyts'ki. 'The Holodomor of 1932-33: How and Why?', *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2.1 (2015) 96.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Alec Nove. *An Economic History of the U.S.S.R.* (IICA, 1969), 170.

tot Sovjetbibliotheken en -archieven in ruil voor het stopzetten van het project.¹⁷ Uit dit onderzoek kwam het boek *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* van Robert Conquest voort. Het was Conquest die de aandacht legde op de rol van Stalin als de genocidair die onmogelijke eisen had gesteld, ervan bewust zijnde dat hierdoor de bevolking massaal zou sterven aan uithongering. Het debat rondom de Holodomor is niet los te zien van de politieke strijd tussen Oekraïense nationalist en Sovjetcommunisten en het was duidelijk aan welke kant Conquest stond. Een sovjet-respons kwam van Yuri Bogayevsky, eerste secretaris van de Sovjetambassade in Ottawa, Canada. Hij hield vol dat er absoluut geen sprake was geweest van een doelbewuste uithongering, maar dat de oogst van dat jaar slecht was geweest en dat er daardoor sprake was geweest van een voedseltekort. Ook gaf hij de schuld aan de *Kulaks* zelf. De zelfstandige boeren hadden de oogst gesaboteerd en veel hardwerkende boeren vermoord.¹⁸ De Holodomor als genocide werd een populair onderwerp, maar beperkte zich tot de val van de Sovjet Unie slechts tot de Westerse gemeenschap. De onafhankelijkheid van Oekraïne in 1991 zorgde voor een nieuwe context met betrekking tot het onderzoek naar de Holodomor.¹⁹ Plotseling had men toegang tot talloze archieven en ooggetuigenverslagen. Ook het nieuwe Rusland kon niet langer ontkennen dat er een hongersnood met een groot aantal doden als resultaat had plaatsgevonden. Echter, tot op de dag van vandaag ontkent Rusland dat er sprake is geweest van genocide.

1.3 Van Massaal naar Collectief Trauma

Naar mijn mening lijkt het antwoord op de vraag of er sprake is geweest van genocide volledig afhankelijk te zijn van de heersende definitie van genocide. Doet het er op academisch vlak dan eigenlijk wel toe of de Oekraïense hongersnood, de Holodomor, officieel gedefinieerd kan worden als genocide? Robert Conquest stelt van niet:

But whether these events [the Ukrainian Famine] are to be formally defined as genocide is scarcely the point. It would hardly be denied that a crime has been committed against the Ukrainian nation; and, whether in the execution cellars, the forced labour camps, or the starving villages, crime after crime against the millions of individuals forming that nation.²⁰

In de praktijk ligt het echter anders. Joesjtsjenko vindt dat het voor Oekraïne als natie van groot belang is om een duidelijke definitie te kunnen geven aan de Holodomor omdat alleen op deze manier de Oekraïense bevolking in staat is de Holodomor te verwerken.

---

¹⁷ Frank Sysyn. 'Thirty Years of Research on the Holodomor: A Balance Sheet' *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2.1 (2015), 4.

¹⁸ Yuri Bogayevsky. 'Kulaks Killed Best Workers in Ukraine' *The Globe and Mail* (versie 13 december 1986), D7.

¹⁹ Frank Sysyn. 'Thirty Years of Research on the Holodomor: A Balance Sheet', 10.

²⁰ Robert Conquest. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. (Londen, 1986), 272-273.

'Genociden worden altijd in het geheim gepland en vormen een publiek geheim, omhuld in een rookgordijn en lagen van stilten' aldus Uğur Üngör, docent aan zowel de Universiteit Utrecht als de Universiteit van Amsterdam.²¹ Uit angst voor het regime of uit een gevoel van wederzijdse medeplichtigheid ontstaat er zelfcensuur: men wil de genocide bewust vergeten. Maar ondertussen zijn veel slachtoffers getraumatiseerd. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen massaal en collectief trauma.²² Wanneer de slachtoffers het trauma voor zichzelf houden en zowel onderling als in de maatschappij geen steun vinden, spreken we van een massaal trauma. Toch moet deze stilte doorbroken worden voordat het trauma kan worden verwerkt. Pas wanneer de groep zichzelf heeft georganiseerd en vervolgens met elkaar de maatschappij bewust maakt van het trauma, wordt het trauma collectief gedragen en is er ruimte voor genezing.²³ Joesjtsjenko's politiek was gericht op deze bewustwording van en de betekenisgeving aan de Holodomor. Hij stelde onder andere een nationale herdenkingsdag in en probeerde internationale bewustzijn te creëren. Alleen op deze manier kan Oekraïne een democratisch en vrij land worden, aldus Joesjtsjenko.²⁴

Hoewel het definiëren van de Holodomor als genocide dus zeer omstrede is, valt er niet te ontkennen dat er een vreselijke tragedie heeft plaatsgevonden in sovjet-Oekraïne in de jaren '30. De verwerking van dit trauma wil Joesjtsjenko bewerkstelligen via zijn macht als president van Oekraïne. Het volgende hoofdstuk omvat verschillende theorieën met betrekking tot het vormen van een nieuwe staat die meer inzicht geven in Joesjtsjenko's Holodomor politiek.

---

²¹ Joris Haagen. 'Genocidale samenlevingen: Ugur Üngör over het spel van vergeten' *Cogiscope* 2014.03 (2014): 4.

²² Ibidem, 5.

²³ Ibidem.

²⁴ Viktor Joesjtsjenko. 'President Joesjtsjenko's Speech Dedicated to the Holodomor.' Ukraine Home Page <<http://www.wumag.kiev.ua/index2.php?param=pgs20074/14>>

Hoofdstuk 2: Natievorming in een Nieuwe Staat

Oekraïne werd onafhankelijk in het jaar 1991 en kan dus beschouwd worden als een nieuwe staat. Dit hoofdstuk geeft antwoord op de deelvraag: wat zijn de bestaande theorieën over natievorming in zo'n nieuwe staat? Er zullen verschillende theorieën aan bod komen over de creatie van een nieuwe staat na een periode van ondergeschiktheid aan een andere cultuur en samenleving. De eerste paragraaf vertelt over het Oosters nationalisme dat gericht is op het creëren van een eigen nationale cultuur. Hoewel er veel kritiek is op deze term, blijkt dat in de praktijk er wel degelijk een dubbele standaard met betrekking tot Westers en Oosters nationalisme bestaat. Dit Oosters nationalisme kan aangewakkerd worden door politici met behulp van een historisch narratief. Paragraaf twee bespreekt de theorie over het creëren van een dergelijk collectief historisch narratief met als doel het vormen van een collectieve nationale identiteit. Met behulp van *memory politics* of identiteitspolitiek zorgt de regering ervoor dat het nieuwe narratief het oude vervangt. Echter, wanneer er culturele verdeeldheid is in een land is zo'n collectieve identiteit moeilijk te vervaardigen. In paragraaf drie worden Anthony Smiths kenmerken van een nationale identiteit besproken, waarvan een gezamenlijke massacultuur er een van is. Wanneer er grote verdeeldheid is in een land, kunnen *memory politics* ingezet worden om uit verschillende etnische of nationale groepen één nationaliteit te smeden.

2.1 Oosters Nationalisme

In het artikel 'Lift up your head, my brother': Nationalism and the Genesis of the Non-Aligned Movement', bespreekt Kristin Tassin het concept van nationalisme in post-koloniale staten.²⁵ Het bouwen van een sterke verenigde natie met een gezamenlijk doel, past volgens haar precies in het straatje van het juk afwerpen van de koloniale heerser.²⁶ Haar artikel beargumenteert dat politici in nieuwe staten hun buitenlandse politieke beleid ten opzichte van die koloniale heerser gebruiken om hun positie in eigen land te legitimeren en te versterken.²⁷

Volgens John Plamenatz kan er onderscheid gemaakt worden tussen twee verschillende typen nationalisme: de Westerse, die zich voornamelijk in West-Europa heeft voorgedaan en de Oosterse, welke voorkomt in Oost-Europa, Azië, Afrika en Zuid-Amerika.²⁸ Bij beide vormen wordt nationalisme beschouwd als een cultureel fenomeen welke vaak een politieke vorm aanneemt. Beide typen beroepen zich op het bestaan van een bepaalde universele standaard

---

²⁵ Kristin S. Tassin. 'Lift up your head, my brother': Nationalism and the Genesis of the Non-Aligned Movement' *Journal of Third World Studies* 23.1 (2006): 147-168.

²⁶ Ibidem, 147.

²⁷ Ibidem, 165.

²⁸ John Plamenatz. 'Two types of Nationalism', in: Eugene Kamenka (ed.) *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea* (London, 1973): 22-36.

waaraan de ontwikkeling en vooruitgang van een nationale staat wordt afgemeten.²⁹ Echter, hoewel er ook bij Westers nationalisme een gevoel van achterstand heerst ten opzichte van andere staten, is er bij dit type het idee dat de natie genoeg culturele middelen heeft om haar tekortkomingen weg te werken en de algemene standaard te behalen.³⁰ Bij Oosters nationalisme daarentegen, heerst er hetzelfde gevoel van tekortkoming, echter komt daar nog bij dat die nieuwe standaard van ontwikkeling zo uitheems is voor het volk dat men zich niet cultureel bemiddeld voelt om die standaard te behalen.³¹ Oosters nationalisme vindt dan ook vaak plaats onder volken die in een samenleving opgenomen zijn (geweest) die tot dan toe vreemd voor hen was en waarvan de dominante standaard te hoog gegrepen lijkt. Als gevolg daarvan, is Oosters nationalisme gericht op het creëren van een eigen nationale cultuur die wel is opgewassen tegen de nieuwe standaard van vooruitgang.³²

Hans Kohn was de eerste die dit onderscheid maakte in 1944 in zijn boek *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, vandaar dat het ook wel de Kohn dichotomie wordt genoemd.³³ De opvatting van achterstand zou zijn oorsprong vinden in de periode van de Verlichting. Oost-Europa werd vanaf dat moment neergezet als achterlijk vergeleken met het verlichte Westen en het zou door deze traditie van dualiteit zijn dat het nu mogelijk is voor Oosters nationalisme om een meer irrationele, intolerante, mystieke en vooral etnische richting op te gaan.³⁴ Dit in tegenstelling tot het burgerlijke Westerse nationalisme, gebaseerd op liberale en kosmopolitische waarden. Er is echter veel kritiek op deze absolute scheiding tussen Oosters en Westers nationalisme, ook wel etnisch en burgerlijk nationalisme genoemd. Empirisch bewijs zou ontbreken³⁵ en de dichotomie zou niets meer reflecteren dan een Westers ethnocentrisch wereldbeeld en zelfingenomenheid.³⁶ Desalniettemin, toont onderzoek van Matti Jutila aan dat vanaf de val van het communisme, zowel West-Europese academici als politici in de trend van deze Kohn-dichotomie geschreven en gehandeld hebben, waardoor er wel degelijk een dubbele standaard met betrekking tot Westers en Oosters nationalisme in Europa is ontstaan, die ook ervaren wordt bij Oost-Europese landen.³⁷

---

²⁹ Partha Chatterjee. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (Minneapolis, 1986): 1.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, 2.

³² Kristin S. Tassin. 'Lift up your head, my brother', 153.

³³ Hans Kohn. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. (2e druk; New York 1961).

³⁴ Ibidem.

³⁵ Anthony D. Smith. *Nationalism: Theory, Ideology, History*. (Cambridge, 2001), 40.

³⁶ Bernard Yack. 'The Myth of the Civic Nation', *Critical Review* 10.2 (1996).

³⁷ Jutila, Matti. 'Taming Eastern Nationalism: Tracing the Ideational Background of Double Standards of Post-Cold War Minority Protection' *European Journal of International Relations* 15.4 (2009), 645.

2.2 Een Collectief Historisch Narratief

De taak van de leiders van nieuwe staten gevormd door dit Oosters nationalisme, is het creëren van een eigen identiteit rondom welke de natie kan worden opgebouwd.³⁸ Hierbij speelt geschiedenis een grote rol. De identiteit van een gemeenschap is niet een onveranderlijke hoedanigheid, maar een proces dat gebaseerd is op elementen van oude en nieuwe verhalen,³⁹ ook wel een collectief narratief genoemd. Een dergelijk narratief of verhaallijn is een symbolisch middel om een collectieve herinnering te creëren binnen een gemeenschap,⁴⁰ waardoor de 'eigen geschiedenis' wordt losgekoppeld van de 'gemeenschappelijke geschiedenis' die de nieuwe natiestaat deelt met de voormalige heerser. Een narratief geeft niet feitelijk een gebeurtenis weer maar een achteraf gegeven betekenis aan die gebeurtenis.⁴¹ Wanneer deze betekenis door een groot deel van de gemeenschap geaccepteerd wordt, wordt het een onderdeel van het collectieve geheugen en daarmee van de collectieve identiteit die als gevolg door die groep gedragen wordt. Door middel van het collectieve geheugen krijgt een groep inzicht in haar eigen verleden en heden en daarmee wordt ook de kijk van de groep op de toekomst bepaald, waardoor er een bepaalde verbondenheid ontstaat.

Voordat een volk een nieuw narratief zal accepteren moet de oude herinnering samen met haar politieke, sociale en culturele instituties veranderd of vernietigd worden.⁴² De regering doet dit door middel van zogenaamde *memory politics*, politiek van de herinnering. Zij zorgt voor de overgang van het oude naar het nieuwe narratief door het nieuwe narratief onderdeel te maken van het alledaagse leven bijvoorbeeld met behulp van nationale herdenkingsceremonies, monumenten en door het wijzigen van het onderwijscurriculum.⁴³ Het nieuwe narratief komt overeen met de nieuwe normen, waarden en idealen die de regering wil doorvoeren: de nieuwe nationale identiteit. *Memory politics* worden dan ook wel identiteitspolitiek genoemd. Daarnaast kan het nieuwe narratief gebruikt worden door de regering om haar eigen macht en keuzes te legitimeren.⁴⁴ Dit zorgt vaak voor politieke conflicten: tegenstanders kunnen aangewezen worden als opvolgers van het *ancien régime* of er kan juist een gevoel van nostalgie ontstaan naar het vroegere bewind.

---

³⁸ Kristin S. Tassin. 'Lift up your head, my brother', 153.

³⁹ Sirkka Ahonen. 'Politics of Identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion-or inclusion?' *Journal of Curriculum Studies* 33.2 (2001): 179.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Jeffrey C. Alexander e.a. (red.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. (Berkeley/Los Angeles/London, 2004): 2.

⁴² Jennifer Boryk. 'Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine.' (Scriptie Nationalisme, Boedapest 2011), 13.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Tatiana Zhurzhenko. "Capital of Despair' Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution', 597.

Ook op buitenlandse politiek hebben *memory politics* invloed. De relaties met buurlanden kunnen onder druk komen te staan door de aanname van de nieuwe identiteit; deze nieuwe identiteit zorgt ook voor een verandering van imago van het land op internationaal gebied.⁴⁵

2.3 Culturele verdeeldheid

Er kunnen zich echter enkele problemen voordoen bij het opbouwen van zo'n nationale identiteit in een staat. Anthony Smith noemt in zijn boek *National Identity* naast een gezamenlijk grondgebied en collectief geheugen als kenmerken van een nationale identiteit ook de voorwaarde van een gezamenlijke massacultuur.⁴⁶ Hieronder kan je een gezamenlijke taal, religie, geschiedenis, etniciteit en normen en waarden verstaan. De sterkste nationale identiteiten bouwen voort op één enkele dominante etnische basis en de assimilatie van etnische en culturele minderheden.⁴⁷ Grote etnische en regionale verdeeldheid binnen een staat zouden leiden tot conflict en vervreemding. De meeste staten in de wereld zijn echter multi-etnische samenlevingen. In enkele van deze staten wordt een bepaalde etniciteit weliswaar eerder als een nationaliteit gezien, wat betekent dat een bepaalde etnische (of nationale) groep in een staat door zichzelf of door anderen beschouwd wordt als onderdeel van een andere natie.⁴⁸ Dat zijn de staten waarin het creëren van een gezamenlijke nationale identiteit moeilijk is. Het doel van *memory politics* is dan om een brug te bouwen tussen deze verschillende regionale en etnische groepen.⁴⁹

Kortom, in nieuwe staten zien we vaak het fenomeen van nationalisme terugkomen om een collectieve identiteit te creëren. Oosters nationalisme ontstaat vaak wanneer een volk voor een tijd in een vreemde samenleving opgenomen is geweest, waardoor er het idee bestaat dat er na het onafhankelijk worden, een eigen cultuur gecreëerd moet worden. Dit resulteert soms in het gebruik van een historisch narratief welke een gezamenlijke geschiedenis weergeeft waaraan een volk haar identiteit ontleent. Politici kunnen een dergelijk narratief uitdragen met behulp van *memory politics*. Echter, wanneer er culturele verdeeldheid heerst in een staat, waarbij mensen door zichzelf of door anderen niet tot de nationale identiteit toegerekend worden, wordt het vormen van één nationale identiteit lastig. Het volgende hoofdstuk zal ingaan op het proces van natievorming in Oekraïne tijdens de regering van president Joesjtsjenko.

---

⁴⁵ Ibidem, 598.

⁴⁶ Anthony Smith. *National Identity* (Reno, 1991), 14.

⁴⁷ Stephen Shulman. 'Cultural Comparisons and their Consequences for nationhood in Ukraine.' *Communist and Post-Communist Studies* 39 (2006), 248.

⁴⁸ Rogers Brubaker. 'Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account.' *Theory and Society* 23 (1994), 49-50.

⁴⁹ Tatiana Zhurzhenko. "Capital of Despair' Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution', 597.

Hoofdstuk 3: De Holodomor als Politiek Instrument

Sinds de val van de Sovjet-Unie in 1991 zijn post-Sovjet staten bezig geweest met het heruitvinden en het herinterpreteren van hun verleden. Dit derde hoofdstuk geeft een analyse van Joesjtsjenko's Holodomor politiek tijdens zijn regeringsperiode als president van Oekraïne van 2005-2010. De onlangs afgezette president Janoekovitsj beschuldigde hem er destijds van dat hij zich schuldig maakte aan *memory politics* en het uitbuiten van de genocide discours. Dit hoofdstuk geeft antwoord op de laatste drie deelvragen: 'welke culturele en etnische groepen wonen er in Oekraïne?', 'op welke manieren gebruikte Joesjtsjenko de Holodomor in zijn binnenlandse politiek?' en 'op welke manieren gebruikte Joesjtsjenko de Holodomor in zijn buitenlandse politiek?'. Aan de hand van Joesjtsjenko's speeches, zijn politieke acties en wetsvoorstellen wordt in dit hoofdstuk onderzocht in hoeverre Joesjtsjenko de Holodomor gebruikt heeft als nationalistische identiteitspolitiek om afstand met Rusland te creëren. De eerste twee inleidende paragrafen beschrijven hoe Joesjtsjenko de verkiezingen ternauwernood won als gevolg van de Oranje Revolutie en de culturele verdeeldheid die er in Oekraïne is. Vervolgens volgt in paragraaf 3 een chronologische analyse van Joesjtsjenko's politieke acties met betrekking tot de Holodomor en de invloed daarvan op de gemeenschap in binnen- en buitenland.

3.2 Joesjtsjenko wordt President

Viktor Joesjtsjenko werd in januari 2005 verkozen tot president van Oekraïne. De verkiezingsstrijd in 2004 ging ook toen tussen Joesjtsjenko, de Westers georiënteerde nationalist en Viktor Janoekovitsj, de pro-Russische politicus van de Partij van de Regio's: een strijd tussen verandering en stabiliteit. Even leek het alsof Janoekovitsj gewonnen had, maar de oppositie riep op tot protesten en stakingen: de oranje revolutie. Er kwam inderdaad aan het licht dat er sprake was geweest van verkiezingsfraude en Joesjtsjenko werd president. Zijn voorganger Leonid Koetsjma die president was van 1994-2005, had tot dan toe een sterk op Rusland gerichte koers gevaren. Koetsjma profileerde zichzelf als een president gericht op de eenwording van Oekraïne, voorbijgaand aan de regionale verschillen.⁵⁰ Hij was dan ook degene die de Holodomor al een significante plaats gaf in de Oekraïense geschiedenis door een nationale herdenking in te stellen. Echter, het was Joesjtsjenko die van de Holodomor een ideologische en politieke prioriteit maakte. Verschillende partijen, waaronder de Partij van de Regio's van Janoekovitsj, zagen dit gebruik van de Holodomor als nationaal narratief echter als een nationalistische actie gericht op de marginalisatie van de identiteit van de Oost-Slavische

---

⁵⁰ Tatiana Zhurzhenko. "Capital of Despair' Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution', 602.

bevolking in Oekraïne.⁵¹ Anderen legden zijn intense houding ten overstaande van de Holodomor uit als een persoonlijke moreel onderbouwde queeste.⁵² Onderzoek van Mykola Riabchuck concludeert aan de hand van speeches en interviews dat er inderdaad sprake was van persoonlijke morele motieven.⁵³ Echter, het valt niet te ontkennen dat het ter sprake brengen van de Holodomor als genocide altijd samen ging met het heviger worden van de politieke strijd.

3.2 Multicultureel Oekraïne

Deze politieke strijd gaat over het juiste historische narratief en de nationale identiteit die daarmee samenhangt. Tatiana Zhurzhenko geeft in haar artikel ‘Capital of Despair’ Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution’ een aantal redenen die ten grondslag liggen aan deze strijd.

Allereerst heerst er grote verdeeldheid in Oekraïne, een grensland tussen Europa en Rusland. Waar West-Oekraïne lange tijd tot het Habsburgse rijk behoorde en dus onderdeel uitmaakte van Europa, was Midden- en Oost-Oekraïne onderdeel van Rusland. Hierdoor bestaan er twee dominante etnisch groepen in Oekraïne: een West-Slavische en een Oost-Slavische groep. De West-Slavische groep wordt gerekend tot de Oekraïense etniciteit met als grootste kenmerk dat het Oekraïens spreekt, en de Oost-Slavische groep wordt toegerekend tot de Russische etniciteit aangezien het Russisch spreekt. Daarnaast wonen er nog verscheidene etnische en culturele minderheden in Oekraïne zoals Joden, Polen en Krim-Tataren. Het is te simpel om te spreken van een tweedeling tussen West-Oekraïne en het midden en het oosten van het land. De meeste regio's hebben een gemengde populatie.⁵⁴ Daarentegen zijn een paar regio's in het Westen inderdaad vrijwel geheel West-Slavisch en een paar regio's in het Oosten geheel Oost-Slavisch. Het is om deze reden van multi-etniciteit dat het Sovjet bewind onder de West-Slavische bevolking heel anders werd ervaren als onder andere etnische groepen in Oekraïne en nog steeds bestaan die regionale verschillen in denken over de voormalige Sovjet-Unie.⁵⁵ De West-Slavische bevolking ziet Oekraïne als een postkoloniale natie die haar eigen geschiedenis en identiteit weer moet ontdekken en vooral af moet van alle buitenlandse, met name Russische invloeden.

---

⁵¹ Jennifer Boryk. ‘Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine’, 51.

⁵² Georgii Kas'ianov. ‘The Holodomor and the Building of a Nation’, 44.

⁵³ Mykola Riabchuck. ‘Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine.’ *Harriman Review* 16.2 (2008).

⁵⁴ Max Bader. ‘Tweedeling Oekraïne is een Mythe’ (versie 6 maart 2014)

<<http://stukroodvlees.nl/publieke-opinie/tweedeling-oekraïne-is-een-mythe/>> (30 december 2015).

⁵⁵ Tatiana Zhurzhenko. ‘Capital of Despair’ Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution’, 598.

Daartegenover staat de Oost-Slavische bevolking die zich juist identificeert met die Orthodoxe of Russische cultuur en weigert Rusland te zien als de eeuwige onderdrukker aan wie Oekraïne moet ontsnappen.⁵⁶

Door de val van het communisme is er publieke ruimte ontstaan voor voorheen onderdrukte groepen om hun geschiedenis en trauma's ten gehore te brengen, zoals de slachtoffers van de Holodomor. Elke groep heeft echter zijn eigen traumatische verhaal waardoor er een competitie ontstaat tussen verschillende groepen slachtoffers. De collectieve slachtofferrol en daarmee de identiteit van de 'Oekraïense burger die geleden heeft onder het communisme' komt hierdoor in het gedrang.

Ten slotte, worstelt Oekraïne met haar imago onder de internationale gemeenschap. Aan de ene kant wil het een democratisch Europees land zijn, terwijl het aan de andere kant nog steeds nauwe banden heeft met haar communistische verleden. Hierdoor voldoet Oekraïne niet aan de Europese manier van omgaan met het verleden, waarbij het vorige regime publiekelijk terecht gesteld wordt en alle archieven opengesteld worden.⁵⁷ Deze Europese maatregelen zijn moeilijk door te voeren in een land waar de bevolking zo verschillend denkt over het Sovjet verleden. Er is in Oekraïne simpelweg geen sprake van één collectief historisch narratief maar van meerdere historische narratieven naast elkaar, die met elkaar botsen.

3.3 Holodomor Politiek

Het politiseren van de Holodomor begint zodra Joesjtsjenko president is geworden. Via verschillende instituties en wetten probeert hij het nieuwe historische narratief van de Holodomor als genocide collectief te maken. Een ander belangrijk element van Joesjtsjenko's *memory politics* is het noemen van de Holodomor in zijn speeches. Meteen al in zijn inauguratiespeech noemt hij de Holodomor en stelt deze gelijk aan de Holocaust, een andere erkende genocide:

On this day let us remember the heroes who sacrificed their lives for this victory: the martyrs of the Auschwitzes and Gulags, the victims of the Holodomor Famine-Genocide, the deportations and the Holocaust. They are looking at us today, from the heavens, and I'm sure they are proud of us!⁵⁸

Ook bij zijn eerste bezoeken aan het Europees parlement en het Amerikaans congres noemt Joesjtsjenko de Holodomor. In dezelfde inauguratiespeech noemt Joesjtsjenko ook dat hij vrienden wil zijn met zowel de Wester- als Oosterburen en dat hij verwacht een stabiele

---

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ The Ukrainian Weekly. 'For the Record: Inaugural address by President Viktor Yushchenko.' (versie 30 januari 2005) <http://ukrweekly.com/archive/2005/The_Ukrainian_Weekly_2005-05.pdf> (30 december 2015).

samenwerking te onderhouden met alle landen. Toch komt de relatie van Oekraïne met buurman Rusland door Joesjtsjenko's politieke beleid nogal eens onder druk te staan.

3.3.1 Binnenlands beleid

In 2006 krijgt Joesjtsjenko een brief van 'wetenschappelijke aard' waarin gevraagd wordt of de herdenking van de slachtoffers van de Holodomor los gekoppeld kan worden van de nationale herdenkingsdag van politieke slachtoffers met het argument dat sommige politieke slachtoffers zelf schuldig waren aan de Holodomor. 'Wetenschappelijk' staat hier tussen aanhalingstekens omdat de groep wetenschappers die de brief hadden ondertekend voornamelijk uit parlementsleden, politici en leden van de Oekraïense diaspora bestond.⁵⁹ Door het creëren van een aparte herdenkingsdag, is het mogelijk om de Holodomor te laten uitgroeien tot een nationaal historisch symbool specifiek voor Oekraïne.

Ondertussen begint Joesjtsjenko aan zijn tweejarige project 'Ukraine Remembers, the World Recognizes' welke het doel heeft om zowel in binnen- als buitenland erkenning te krijgen voor de Holodomor als genocide. In de trend van dit project geeft Joesjtsjenko zijn parlement de opdracht het Ukrainian Institute of National Memory (UINM) op te zetten, in navolging van het vergelijkbare Poolse instituut. Het grote verschil tussen de instituten is echter dat het Poolse instituut een onafhankelijk bestuur heeft, terwijl het Oekraïense instituut bestuurd en gecontroleerd wordt door de regering.⁶⁰ Het instituut krijgt de taak om onderzoek te doen naar Oekraïne ten tijde van de Sovjet-Unie en specifiek naar de Holodomor. Ook geeft Joesjtsjenko de Oekraïense veiligheidsdienst (SBU) de taak om de archieven met Sovjet-documenten te bewaken en te beschermen. Het bewaren van de geschiedenis is opeens een zaak geworden van nationale veiligheid. Joesjtsjenko roept 2008 uit tot het jaar van Holodomor, het is dan 75 jaar geleden dat de Holodomor plaatsvond. Alle regio's krijgen de opdracht alle namen van de slachtoffers te verzamelen in het nationale 'Book of Memory', elke regio wordt geacht een Holodomor monument te plaatsen en er worden nationale acties gehouden zoals 'light a candle!'. Dit alles om een collectieve slachtofferidentiteit te creëren voor Oekraïners in alle regio's.⁶¹ De meeste *memory politics* zijn met name gericht op de Russischsprekende regio's, die het zwaarst getroffen werden door de Holodomor maar die het meest kritisch tegenover de genocide discours staan.⁶² President Joesjtsjenko bezoekt deze regio's in de aanloop van 2008 vaak om zelf leiding te geven aan het opnieuw onderwijzen van de bevolking mede door middel van het

---

⁵⁹ Georgii Kas'ianov. 'The Holodomor and the Building of a Nation', 36.

⁶⁰ Jennifer Boryk. 'Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine', 58-59.

⁶¹ Tatiana Zhurzhenko. "Capital of Despair' Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution", 603.

⁶² Ibidem.

ter sprake brengen van de Holodomor op scholen en universiteiten.⁶³

Niet alleen probeert Joesjtsjenko de Holodomor te politiseren via instituties, in 2006 dient hij een wetsvoorstel in die het ontkennen van de Holodomor als genocide illegaal zou maken in Oekraïne. Dit zorgt voor een grote polarisatie zowel onder de politieke partijen als onder de bevolking.⁶⁴ Met het opdringen van de Holodomor als genocide maakt Joesjtsjenko de strijd ideologisch. De nationaaldemocraten zijn voorstanders; de communisten, socialisten en de Partij van de Regio's zijn tegenstanders. Volgens Georgii Kas'ianov, professor geschiedenis aan het Instituut Geschiedenis van de Ukrainian National Academy of Sciences, probeerde Joesjtsjenko bewust een reactie van de oppositie uit te lokken, opdat hun weerstand hen in diskrediet zou brengen bij de Oekraïense bevolking.⁶⁵ De oppositie hapt toe en het politieke debat rondom de Holodomor is gevuld met beschuldigingen over en weer. De linkse partijen zouden immoreel zijn omdat ze de slachtoffers van de Holodomor zouden ontteren; de rechtse partijen worden beschuldigd van het gebruik van de Holodomor voor politieke doeleinden. Uiteindelijk wordt er een compromis gesloten die maar net genoeg stemmen krijgt: tweehonderd leden van de Oekraïense Verkovna Rada, het parlement, onthouden zich van stemmen. De wet bevestigt het feit dat de Holodomor een genocide is, maar het ontkennen van de Holodomor wordt niet strafbaar. De wijzigingen zitten verder in de kleine details. Waar het origineel spreekt van 'an act of genocide against the Ukrainian nation', staat er in de nieuwe wet 'an act of genocide against the Ukrainian people'.⁶⁶ Deze verandering in terminologie geeft de etnische en politieke lading aan die de wet met zich meedraagt. Het gebruik van het woord natie zou volgens de linkse partijen impliceren dat alleen de Oekraïens-sprekende, de West-Slavische bevolking slachtoffer zou zijn geweest. De Russischsprekende Oost-Slavische groep zou zo uitgesloten zijn van het collectieve historische narratief.⁶⁷

Toch geeft Joesjtsjenko het niet op. In maart 2007 probeert hij opnieuw een wet door te voeren die het ontkennen van de Holodomor strafbaar maakt. De verandering met de eerder voorgestelde wet is het vergelijken van het ontkennen van de Holodomor met het ontkennen van de Holocaust. Kas'ianov duidt in zijn artikel 'The Holodomor and the Building of a Nation' terecht aan dat het hierbij niet gaat om het illegaal maken van de ontkenning van een feit, maar om het illegaal maken van een bepaalde interpretatie van dat feit, een ander historisch

---

⁶³ Ibidem, 603-604.

⁶⁴ Jennifer Boryk. 'Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine', 51.

⁶⁵ Georgii Kas'ianov. 'The Holodomor and the Building of a Nation', 37.

⁶⁶ 'Law of Ukraine №376-V "On Holodomor of 1932 - 33 in Ukraine' (versie 28 november 2006) <<http://canada.mfa.gov.ua/en/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-remembrance-ukraine/holodomor-law-ukraine>> (11 januari 2016).

⁶⁷ Jennifer Boryk. 'Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine', 52.

narratief.⁶⁸ Het verwijzen naar de Holocaust zou het voorstel overtuigender moeten maken voor zowel de Oekraïense als de internationale gemeenschap. Natuurlijk vindt Joesjtsjenko weer veel tegenstand van de oppositie, maar ook van journalisten, academici en gewone burgers. De wet zou de vrijheid van meningsuiting in gevaar brengen. Na het driemaal ontbinden van het parlement, krijgt Joesjtsjenko de wet er uiteindelijk met een kleine meerderheid door. Echter, de wet blijkt ineffectief wanneer een journalist de Holodomor als genocide op de Oekraïense bevolking ontkent en vervolgens vrijgesproken wordt door de rechtbank.⁶⁹

3.3.2 Buitenlands beleid

Joesjtsjenko's politieke campagne 'Ukraine Remembers, the World Recognizes' heeft ook zijn invloed op de internationale gemeenschap. Met het oog op de 75ste herdenking van de Holodomor is het doel om ook de rest van de wereld bewust te maken van de genocide die Stalin pleegde op het Oekraïense volk in de vorm van dood door uithongering. Zowel Joesjtsjenko als de Minister van Buitenlandse Zaken voeren deze zaak in het buitenland aan. Zoals eerder genoemd maakt Joesjtsjenko gebruik van zijn speeches om de Holodomor onder de aandacht te brengen en daartoe krijgt Joesjtsjenko veel gelegenheid. Kort na zijn aanstelling als president spreekt hij het Amerikaanse Congres toe:

It is of special significance for me to express our gratitude right in this room. It is here that the Ukrainian nation enjoyed support at the hardest times of its history. It is here where the rights of enslaved nations were advocated. It is from this hall where the world came to know about the truth about Holodomor, genocide, famine masterminded to annihilate millions of Ukrainians. It is in this hall that freedom for Ukraine was voiced at the time when the nation was deprived of its own voice.⁷⁰

Met deze vleiende woorden creëert Joesjtsjenko weer aandacht voor de Holodomor.

Tegelijkertijd bedankt hij de Verenigde Staten voor de erkenning die zij al in 2003, 70 jaar na de Holodomor, aan de Holodomor als genocide gaven, evenals een aantal andere landen.⁷¹ Als leider van de Oranje Revolutie, brenger van democratie voor Oekraïne en zijn Europa-gerichte houding geniet Joesjtsjenko van een goede reputatie in Westerse kringen. Met zijn gezicht getekend door littekens als gevolg van een poging tot vergiftiging, een daad die hij zelf aan zijn politieke tegenstanders in Rusland toeschrijft, staat hij symbool voor het nieuwe Oekraïne.

---

⁶⁸ Georgii Kas'ianov. 'The Holodomor and the Building of a Nation', 38.

⁶⁹ 'First "defamation case" over denial of Holodomor as genocide rejected' (versie 11 maart 2010) <<http://www.khpg.org/en/index.php?id=1268302800>> (12 januari 2016).

⁷⁰ 'Ukraine's Yushchenko Addresses Joint Session of U.S. Congress' (versie 6 april 2005) <<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2005/04/200504061638281cjsamoht0.3202631.html#ixzz3x4JfCA00>> (12 januari 2016).

⁷¹ 'Other Countries on Holodomor' (versie onbekend) <<http://www.augb.co.uk/other-countries-on-holodomor.php>> (12 januari 2016).

In Oekraïne houdt het Ministerie van Buitenlandse Zaken zich bezig met het voorbereiden van zogeheten *position documents*, waarin Oekraïnes standpunt over de Holodomor duidelijk wordt gemaakt voor buitenstaanders. Ook worden vanuit het ministerie de ambassades aangestuurd om bewustwording van de Holodomor in andere landen te creëren.⁷² Het gaat hier echter niet alleen om bewustzijn; Joesjtsjenko wil officiële erkenning van de internationale gemeenschap, vastgelegd in de wet. Het harde werk loont zich want in 2008 wordt door 13 landen, waaronder de Verenigde Staten, Canada, Australië officieel erkend dat de Holodomor een genocide op de Oekraïense bevolking is geweest, uitgevoerd door de Sovjet-Unie. Ook het Europese Parlement en UNESCO nemen een resolutie aan over de Holodomor. Zij weerhouden zich er echter van om deze als genocide te bestempelen en noemen het een grote tragedie en een afschuwelijke misdaad.⁷³

Niet iedereen is blij met al deze aandacht voor de Holodomor. Rusland, dat inmiddels erkent dat er een hongersnood heeft plaatsgevonden, ontkent dat er sprake is van een genocide. In 2008, op het hoogtepunt van Joesjtsjenko's campagne, komt Dmitri Medvedev, president van Rusland, niet naar de herdenking. In een letter aan Joesjtsjenko bekritiseert hij de politisering van de Holodomor en het verbod op de ontkenning ervan:

The tragic events of the 1930s are being used in Ukraine in order to achieve instantaneous and conformist political goals. (...) Those events are unambiguously qualified without the results of a comprehensive consideration of this problem by competent experts. And those who dissent are threatened with persecution as it was in the times of totalitarianism.⁷⁴

Medvedev beschuldigt Joesjtsjenko ervan dat zijn doel is om een wig te drijven tussen het Oekraïense en het Russische volk dat zoveel geschiedenis deelt met elkaar. Aan de andere kant beweert Joesjtsjenko dat Rusland niet schuldig is aan de Holodomor. 'We do not accuse Russia, we do not accuse the Russian nation' zegt hij op tv een paar dagen voor de nationale herdenkingsdag in 2009, 'the country that is to blame does not exist now.'⁷⁵

Naast de verwachte tegenstand van Rusland, is de houding van Israël opvallend. Het is duidelijk dat voor hen de Holocaust de grote genocide van de twintigste eeuw is en dat de Holodomor die status niet in gevaar mag brengen.⁷⁶ Men reageert dan ook verontwaardigd

---

⁷² Georgii Kas'ianov. 'The Holodomor and the Building of a Nation', 41.

⁷³ 'Unesco Resolution on Holodomor' (versie 1 november 2008) <<http://www.augb.co.uk/unesco-resolution-on-holodomor.php>> (13 januari 2016).

⁷⁴ 'Medvedev slams Ukraine's Great Famine stunt.' (versie 14 november 2008) <<https://www.rt.com/news/medvedev-slams-ukraines-great-famine-stunt/>> (14 januari 2016).

⁷⁵ Sputnik News. 'Ukraine does not blame Russia for Holodomor- Yushchenko.' (versie 28 november 2009) <<http://sputniknews.com/society/20091128/157016050.html#ixzz3wx4OMoKc>> (11 januari 2016).

⁷⁶ Georgii Kas'ianov. 'The Holodomor and the Building of a Nation', 42.

wanneer in de Oekraïense wet het ontkennen van de Holodomor gelijk wordt gesteld met het ontkennen van de Holocaust. In de wet wordt de Holodomor de genocide op het Oekraïense volk genoemd en de Holocaust de genocide op het Joodse volk. Het zou een grote aantasting zijn van de geschiedenis van de Holocaust door andere tragedies gelijk te stellen die niet hetzelfde zijn. Israëlische diplomaten ontkennen dat de Holodomor een genocide is aangezien Israël genocide strikt in verband brengt met het vernietigen van een etniciteit.⁷⁷ Hoewel de Holodomor een vreselijke catastrofe is voor het Oekraïense volk, erkent Israël het niet als genocide.

Al met al kan je stellen dat Joesjtsjenko succesvol is met zijn campagne om internationale erkenning voor de Holodomor, dan wel officieel of onofficieel, te krijgen. In november 2015 wordt zelfs een Holodomor herdenkingsmonument geopend in Washington DC. Op het monument staan graanhalmen afgebeeld. Het collectief maken van het 'de Holodomor als genocide' narratief en het creëren van een Oekraïense identiteit vergaat in het binnenland echter moeizamer. In 2009, vrijwel aan het eind van Joesjtsjenko's presidentschap, laat Pew Research Centers Global Attitudes Project cijfers zien die het doel van Joesjtsjenko's Holodomor politiek, het creëren van één Oekraïense nationaliteit, tegenspreken. Grote verdeeldheid heerst er in Oekraïne over zowel binnenlandse zaken, als democratie, en buitenlandse politiek, zoals lid worden van de NAVO.⁷⁸ Over een ding zijn vrijwel alle Oekraïners het daarentegen eens: President Joesjtsjenko hoeft niet terug te keren voor een volgend termijn.

Het is duidelijk dat Oekraïne een land is met grote culturele diversiteit. Uit dit hoofdstuk kan geconcludeerd worden dat President Joesjtsjenko met het historische narratief van de Holodomor en de *memory politics* die erbij komt kijken, eenheid probeerde te creëren. Of Joesjtsjenko met zijn Holodomor politiek de Russische-sprekende bevolking in Oekraïne wilde marginaliseren, aldus Janoekovitsj beschuldiging, is niet te zeggen. De bewijzen zouden liggen in passief-agressieve acties zoals het gebruiken van het woord 'natie' in plaats van 'volk'. Zijn campagne is juist gericht op het onderwijzen van de Russischsprekende regio's van zijn Holodomor narratief, zodat ook zij deelgenoot zijn van de collectieve geschiedenis. Zo spreekt hij anno 2015 nog steeds over de Russischsprekende bevolking die veelal stemt op Janoekovitsj als 'fellow Ukrainians':

---

⁷⁷ 'Israel kann den Holodomor/Golodomor nicht als Genozid anerkennen.' (versie 29 september 2009) <http://ukraine-nachrichten.de/files/726_israel-kann-holodomor-golodomor-nicht-genozid-ankennen.pdf> (14 januari 2016).

⁷⁸ Erin Carriere-Kretschmer. 'Ukraine's National Election – a Problem of Democracy?' (versie 14 januari 2010) <<http://www.pewglobal.org/2010/01/14/ukraines-national-election-a-problem-of-democracy/>> (13 januari 2016).

“Yanukovych carried out fraud in the election. But we must not forget that millions did actually vote for him. His views are still held by many here,” he said. “I do not agree with these views, but these people are fellow Ukrainians and we must keep on talking to them. Putin will exploit the situation if we don’t and we know how good he is at exploiting situations.”⁷⁹

Wat wel met zekerheid te zeggen is, is dat het aan de kaak stellen van de Holodomor heeft gezorgd voor extra politieke en ideologische strijd met als gevolg een nog grotere polarisatie onder de Oekraïense bevolking; het tegenovergestelde resultaat van Joesjtsjenko’s bedoelingen. Dat Joesjtsjenko met zijn Holodomor politiek afstand wilde creëren met Rusland is wel duidelijk. Alhoewel hij meerdere malen verklaarde dat de Sovjet-Unie en niet Rusland verantwoordelijk is voor de Holodomor, zorgde zijn aanhoudende campagne voor internationale erkenning voor de Holodomor als genocide voor veel spanningen tussen de twee landen. De invloed van de Holodomor op die relatie moet echter niet overschat worden. Joesjtsjenko’s gehele buitenlandse beleid was immers gericht op nauwere banden met de EU, wat automatisch een verslechterde relatie met Rusland betekende.

---

⁷⁹ Kim Sengupta. ‘Viktor Yushchenko: ‘Every politician in Ukraine who turns to the West is in danger.’ (versie 14 oktober 2015) <<http://www.independent.co.uk/news/people/viktor-yushchenko-every-politician-in-ukraine-who-turns-to-the-west-is-in-danger-a6694311.html>>(13 januari 2016).

Conclusie

De grote hongersnood in sovjet-Oekraïne, de Holodomor, is een grote humanitaire tragedie. De vraag of het een genocide is, zorgt voor hevige discussies, zowel onder academici als politici. In deze Bachelor scriptie heb ik onderzoek gedaan naar de Holodomor als politiek instrument gebruikt door Viktor Joesjtsjenko, president van Oekraïne van 2005-2010 aan de hand van de onderzoeksvraag: In hoeverre is de Holodomor, de grote hongersnood in de Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek in de jaren 1932-1933, die door sommigen als genocide wordt beschouwd, door President Viktor Joesjtsjenko gebruikt als nationalistische identiteitspolitiek om afstand met Rusland te creëren?

Door middel van het politiseren van het historisch narratief van de Holodomor als genocide, probeerde Joesjtsjenko onder de uiteenlopende bevolking van Oekraïne één Oekraïense identiteit te vormen. Door middel van het oprichten van instituties, het aannemen van wetten en het voeren van een campagne in binnen- en buitenland zette hij de Holodomor op de kaart. In Oekraïne resulteerde deze politiek echter in plaats van in een verenigde natie, in een nog grotere polarisatie onder de bevolking en de politiek. Op internationaal gebied veroorzaakte de Holodomor inderdaad voor spanningen met Rusland. Mijn onderzoek toont aan dat Joesjtsjenko's aanhoudende campagne en de bevestiging die hij krijgt van de Westerse wereld zorgde voor een grotere afstand met Rusland. De invloed van de Holodomor politiek moet echter niet overschat worden. Joesjtsjenko's gehele buitenlandse beleid was gericht op de EU, waardoor de relatie met Rusland al onder spanning stond.

Wanneer we deze casus in het licht bekijken van de eerder beschreven theorieën over natievorming in een nieuwe staat, zien we dat Joesjtsjenko's Holodomor politiek een duidelijk voorbeeld is van de *memory politics* van een president in een nieuwe staat. Met behulp van een historisch narratief probeerde hij het Oekraïense volk een eigen geschiedenis en identiteit, los van Rusland, te geven. Hij gaat zelfs zo ver dat het ontkennen van zijn historisch narratief, zijn achteraf gegeven betekenis aan de Holodomor, illegaal wordt. Hierin zien we wellicht iets terug van de irrationele en intolerante kant van het omstreden Oosters nationalisme dat John Plamenatz en voor hem Hans Kohn beschrijft. Kristin Tassin beargumenteert hoe politici in nieuwe staten hun buitenlandse beleid inzetten als politiek instrument om hun positie in eigen land versterken. Mijn onderzoek naar Joesjtsjenko's Holodomor politiek wijst uit dat hij de Holodomor niet alleen gebruikte om zijn positie te versterken in Oekraïne maar juist ook om zijn positie in het buitenland te versterken. Hij creëerde met zijn campagne bewust een slachtofferrol voor het Oekraïense volk door de Holodomor met de Holocaust te vergelijken. Op deze manier kreeg Oekraïne nauwere banden met de EU en de Verenigde Staten en tegelijkertijd zorgde Joesjtsjenko dat de afstand met Rusland groter werd. Zo bouwde hij met zijn *memory*

politics een nieuw imago op voor Oekraïne onder de internationale gemeenschap die de relaties met buurland Rusland onder spanning zette, zoals Tatiana Zhurzhenko beschrijft. Het lukte hem echter niet om het nieuwe narratief in Oekraïne collectief te maken, wat komt door het feit dat er twee dominante etnische groepen in het land zijn met elk een eigen kijk op de Sovjet geschiedenis. Een gedeelte van de Russischspreekende groep identificeert zichzelf zelfs met de Russische identiteit, waardoor volgens Rogers Brubaker het creëren van een collectieve identiteit bemoeilijkt wordt.

Een beperking in dit onderzoek ligt bij haar afhankelijkheid van mediaberichten. De meeste speeches en citaten die gebruikt zijn komen uit krantenartikelen, opiniebladen en van sites beheerd door de Oekraïense diaspora of Russische tegenstanders. Het kan dus mogelijk zijn dat de persoon in kwestie onjuist geciteerd is. Daarnaast zijn, zoals al eerder aangegeven, de meeste academici die schrijven over de Holodomor als politiek instrument van Oost-Europese afkomst. Helaas betekent dit dat sommige bronnen niet meegenomen konden worden in het onderzoek omdat ze in het Oekraïens of Russisch geschreven zijn.

Daarnaast blijven er nog veel vragen onbeantwoord. Hoe groot was de invloed van de Holodomor politiek nu werkelijk op de lokale bevolking? Zijn mensen daadwerkelijk anders gaan nadenken over het Sovjetverleden of heeft het tijdperk Janoekovitsj de Holodomor als genocide succesvol verwijderd uit de Oekraïense geschiedenis? Daarnaast is het wellicht interessant om de beperking die ik in mijn onderzoek ondervond uit te diepen en onderzoek te doen naar de framing van de Russische, Oekraïense of juist Westerse media over de erkenning van de Holodomor als genocide.

Anno 2016 zijn zowel Joesjtsjenko als Janoekovitsj verleden tijd en heeft de Krim, een Russischsprekend gebied in het zuidoosten van Oekraïne zich bij Rusland aangesloten. Nederland stemt binnenkort over een nieuw EU-handelsakkoord met Oekraïne. Na een periode van nauwere banden met Rusland onder leiding van Janoekovitsj, zoekt het Oekraïne van Petro Porosjenko weer toenadering tot Europa. Tijdens de herdenking van de Holodomor in november 2015 vergeleek Porosjenko de Holodomor met de oorlog met Rusland vandaag:

They either take the bread from our land or burn our land with "Grad". The goal is all the same. The key to our victory is unwavering unity of the Ukrainian nation.⁸⁰

Mijn oog blijft op Porosjenko, hoe zal de Holodomor deze keer ingezet worden?

---

⁸⁰ 'Petro Poroshenko: We will not forget crimes of Holodomor-genocide and perpetrators of those crimes' (versie 28 november 2015) <<http://www.president.gov.ua/en/news/ne-zabudemo-zlochiv-golodomorugenocidu-ta-jogo-vinuvatciv-36379>> (14 januari 2015).

Bibliografie

Alexander, Jeffrey C. e.a. (red.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. (Berkeley/Los Angeles/London, 2004). PDF e-book.

Ahonen, Sirrka. 'Politics of Identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion-or inclusion?' *Journal of Curriculum Studies* 33.2 (2001): 179-194.

Bader, Max. 'Tweedeling Oekraïne is een Mythe' (versie 6 maart 2014) <<http://stukroodvlees.nl/publieke-opinie/tweedeling-oekraïne-is-een-mythe/>> (30 december 2015).

Bogayevsky, Yuri. 'Kulaks Killed Best Workers in Ukraine.' *The Globe and Mail* (versie 13 december 1986).

Borisow, Peter. 'Holdomor: Metagenocide in Ukraine- its origins and why it's not over.' *Canadian American Slavic Studies* 42.3 (2008): 251-265.

Boryk, Jennifer. *Memory Politics: The Use of the Holodomor as a Political and Nationalistic Tool in Ukraine*. (Scriptie Nationalisme, Boedapest 2011).

Brubaker, Rogers. 'Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account.' *Theory and Society* 23 (1994): 47-78.

Carriere-Kretschmer, Erin. 'Ukraine's National Election – a Problem of Democracy?' (versie 14 januari 2010) <<http://www.pewglobal.org/2010/01/14/ukraines-national-election-a-problem-of-democracy/>> (13 januari 2016).

Chatterjee, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (Minneapolis, 1986). PDF e-book.

Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. (Londen, 1986). PDF-ebook.

First "defamation case" over denial of Holodomor as genocide rejected' (versie 11 maart 2010) <<http://www.khpg.org/en/index.php?id=1268302800>> (12 januari 2016).

Haagen, Joris. 'Genocidale samenlevingen: Ugur Üngör over het spel van vergeten.' *Cogiscope* 2014.3 (2014): 2-7.

Harvest of Despair: The Unknown Holocaust. Regie Slavko Nowytski en Yuriy Luhovy. Houston International Film Festival, 1984. <<https://www.youtube.com/watch?v=n4T31lWq5ng>> (versie 22 december 2015).

'Israel kann den Holodomor/Golodomor nicht als Genozid anerkennen.' (versie 29 september 2009) <http://ukraine-nachrichten.de/files/726_israel-kann-holodomor-golodomor-nicht-genozid-anerkennen.pdf> (14 januari 2016).

Joesjtsjenko, Viktor. 'President Joesjtsjenko's Speech Dedicated to the Holodomor.' Ukraine Home Page <<http://www.wumag.kiev.ua/index2.php?param=pgs20074/14>>

Jutila, Matti. 'Taming Eastern Nationalism: Tracing the Ideational Background of Double Standards of Post-Cold War Minority Protection' *European Journal of International Relations* 15.4 (2009): 627-651.

Kas'ianov, Georgii. 'The Holodomor and the Building of a Nation.' *Russian Politics and Law* 48.5 (2010): 25-47.

Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. (2e druk; New York 1961).

Kul'chyts'ki, Stanislav. 'The Holodomor of 1932-33: How and Why?' *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2.1 (2015): 93-116

Kuromiya, Hiroaki. *Stalin: Profiles in Power*. (Harlow, 2005). Print.

'Law of Ukraine №376-V "On Holodomor of 1932 - 33 in Ukraine' (versie 28 november 2006) <<http://canada.mfa.gov.ua/en/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-remembrance-ukraine/holodomor-law-ukraine>> (11 januari 2016).

'Medvedev slams Ukraine's Great Famine stunt.' (versie 14 november 2008) <<https://www.rt.com/news/medvedev-slams-ukraines-great-famine-stunt/>> (14 januari 2016).

Motyl, Alexander J. 'Deleting the Holodomor: Ukraine Unmakes itself.' *World Affairs* September/Oktober (2010).

Naimark, Norman M. *Stalin's Genocides*. (Princeton University Press, 2010). PDF e-book.

Nove, Alec. *An Economic History of the U.S.S.R.* (IICA, 1969). PDF e-book.

'Other Countries on Holodomor' (versie onbekend) <<http://www.augb.co.uk/other-countries-on-holodomor.php>> (12 januari 2016).

'Petro Poroshenko: We will not forget crimes of Holodomor-genocide and perpetrators of those crimes' (versie 28 november 2015) <<http://www.president.gov.ua/en/news/ne-zabudemo-zlochiv-golodomorugenocidu-ta-jogo-vinuvatciv-36379>> (14 januari 2015).

Plamenatz, John. 'Two types of Nationalism', in: Eugene Kamenka (red.) *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea* (London, 1973): 22-36.

Riabchuck, Mykola. 'Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine.' *Harriman Review* 16.2 (2008): 3-9.

Sengupta, Kim. 'Viktor Yushchenko: 'Every politician in Ukraine who turns to the West is in danger.' (versie 14 oktober 2015) <<http://www.independent.co.uk/news/people/viktor-yushchenko-every-politician-in-ukraine-who-turns-to-the-west-is-in-danger-a6694311.html>>(13 januari 2016).

Shulman, Stephen. 'Cultural Comparisons and their Consequences for nationhood in Ukraine.' *Communist and Post-Communist Studies* 39 (2006): 247-263.

Smith, Anthony D. *National Identity*. (Reno, 1991). PDF e-book.

Smith, Anthony D. *Nationalism: Theory, Ideology, History*. (Cambridge, 2001). Print.

Sputnik News. 'Ukraine does not blame Russia for Holodomor- Yushchenko.' (versie 28 november 2009) <<http://sputniknews.com/society/20091128/157016050.html#ixzz3wx40MoKc>> (11 januari 2016).

Sysyn, Frank. 'Thirty Years of Research on the Holodomor: A Balance Sheet' *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2.1 (2015): 3-16.

Tassin, Kristin S. "Lift up your head, my brother': Nationalism and the Genesis of the Non-Aligned Movement' *Journal of Third World Studies* 23.1 (2006): 147-168.

The Ukrainian Weekly. 'For the Record: Inaugural address by President Viktor Yushchenko.' (versie 30 januari 2005) <http://ukrweekly.com/archive/2005/The_Ukrainian_Weekly_2005-05.pdf> (30 december 2015).

'Unesco Resolution on Holodomor' (versie 1 november 2008) <<http://www.augb.co.uk/unesco-resolution-on-holodomor.php>> (13 januari 2016).

Wolferen, van, Karel. 'Oekraïne, corrupte journalistiek en Atlantisch geloof' *De Waarheid* (versie 9 augustus 2014) <http://www.dewaarheid.nu/aug01/Oekraïne_corrupte_journalistiek_en_Atlantisch_geloof.html> (11 januari 2016)

Yack, Bernard. 'The Myth of the Civic Nation', *Critical Review* 10.2 (1996): 193-211.

'Ukraine's Yushchenko Addresses Joint Session of U.S. Congress'(versie 6 april 2005) <<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2005/04/200504061638281cjsamoht0.3202631.html#ixzz3x4JfCA00>> (12 januari 2016).

Zhurzhenko, Tatiana. "Capital of Despair' Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution' *East European Politics and Societies* 25.3 (2011): 597-639.